

Tamara Bairaškauskaitė

Instytut Historii Litwy, Wilno

Materiały tatarskie w zbiorach Władysława Syrokomli *vel* Ludwika Kondratowicza

Zarys treści

W artykule omówiono odnalezioną niedawno kolekcję dokumentów tatarskich ze zbiorów rodziny Kondratowiczów, przechowywaną w Litewskim Archiwum Literatury i Sztuki (Lietuvos literatūros ir meno archyvas). Kolekcja składa się z 38 dokumentów z okresu od połowy XVII do początku XVIII w. oraz jednego dokumentu z połowy XVI w. Dotyczą wyłącznie wspólnoty tatarskiej z okolicy Niemieży w województwie wileńskim. Są to m.in. akta nadania dóbr, dzierżawy, transakcje ziemskie, testamenty, sprawy sądowe, różne poświadczenia wydane Tatarom służącym w wojsku. Najcenniejsze informacje zawierają dokumenty o życiu codziennym, relacjach wewnątrz wspólnoty, położeniu majątkowym i prawnym kobiet tatarskich.

Analiza kolekcji pozwoliła ustalić, że w jej skład wchodzi dokumenty, które tylko w niewielkiej części zostały wykorzystane w znanym utworze Władysława Syrokomli *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, wydanym w połowie XIX w. W artykule szczególną uwagę zwrócono więc na dokumenty przez autora *Wycieczek* pominięte.

Abstract

The article presents a recently found set of Tatar documents from the collection of the Kondratowicz Family, preserved in the Lithuanian Archives of Literature and Art (Lietuvos literatūros ir meno archyvas). The set is made up of thirty-eight documents from the period between the mid-seventeenth to the early eighteenth century, and one document from the mid-sixteenth century. They all concern the Tatar community from the neighbourhood of Niemież (Nemėžis) in the palatinate of Wilno (Vilnius). They include, among others, charters containing grants of land, land leases, and other land transactions, last wills, court cases, various certificates for Tatars serving in the army. The most valuable information is included in documents pertaining to everyday life, relations within the community, and a financial and legal position of Tatar women.

An analysis of the documents made it possible to establish that the set is made up of documents only in their small part employed by the well-known text by Władysław Syrokomla text *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna* (Travels in Lithuania around Wilno), published in the mid-nineteenth century. Thus, special attention is paid to the documents omitted by Syrokomla.

Słowa kluczowe: Tatarzy litewscy, Niemież, kobieta tatarska, sprawy sądowe, życie codzienne, Władysław Syrokomla

Keywords: Lithuanian Tatars, Niemież (Nemėžis), Tatar women, court cases, everyday life, Władysław Syrokomla

W twórczości Władysława Syrokomli *vel* Ludwika Kondratowicza (1823–1862) Tatarzy litewscy¹ występują jako ludność zamieszkująca okolice Wilna. Poświęcił jej kilkanaście stron słynnego utworu *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*. Dokładniej: w opisie drogi z Ponar do Waki, choć do żadnej osady tatarskiej nie zboczył.

W tomie pierwszym krótko omówił osadnictwo tatarskie, zajęcia, religię i obyczaje, podkreślił też wierność Tatarów Rzeczypospolitej. Za błędne uznał „straszliwe na Tatarów czarnidło”, czyli *Alfurkan Tatarski* Piotra Czyżewskiego, wydany na początku XVII w.², a będący jednym wielkim potępieniem ludności tatarskiej³.

W tomie drugim skreślił obraz Tatarów osiadłych w Niemieży⁴. Jeśli chodzi o początki osadnictwa, to uważał, że wobec braku przywilejów osadniczych nie można ustalić, kiedy powstały pierwsze osady. Pisał, że miał w rękę „autentyczne papiery” użyczone przez miejscowego Tatarą, ale były to jedynie „późniejsze dokumenty miejscowe”, z tych zaś najstarszy pochodził z czasów Władysława IV, który „pewne grunta nadał tutaj Tatarzynowi Fursowi Skinie”⁵. Przede wszystkim Syrokomla omówił wydarzenia siedemnastowieczne, szczególnie z okresu wojen Rzeczypospolitej z Moskwą i Szwecją, w czasie których Tatarzy litewscy szukali – nie zawsze szczęśliwie – schronienia na Podlasiu. Z opisu napadu pod Zambrowem, po Wielkanocy 1656 r., na tabor Tatarów złożony z 300 wozów, w których znajdowały się również kobiety i dzieci, można się dowiedzieć, że napastnikiem była proszwedzka szlachta podlaska. Do kolejnego napadu doszło następnego dnia, gdy Tatarów ciągnących przez Łomżę ku Goniądzowi zaatakowała miejscowa szlachta. Syrokomla pisze, że oba epizody są znane ze skargi oficerów chorągwi tatarskiej wniesionej do sądu grodzkiego w Brańsku⁶.

Zdaniem Syrokomli wskutek wojny wyludniły się osady tatarskie, a gdy uciekinierzy wrócili, czekała ich nędza i walka o ziemię zagarniętą przez chrześcijan.

¹ Szerzej zob.: S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, wyd. 2, Gdańsk 2000 (wyd. 1, Warszawa 1938); J. Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.*, Warszawa 1989; J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Poznań 1984; A. Moniuszko, *Changes in the Legal Culture of Lithuanian Tatars from the Sixteenth to the Eighteenth Century*, w: *Crossing Legal Cultures*, red. L. Beck Varela, P. Gutiérrez Vega, A. Spinosa, München 2009, s. 187–202; T. Bairašauskaitė, *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, Vilnius 1996.

² Edycja współczesna: P. Czyżewski, *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony*, wyd. A. Konopacki, Białystok 2013.

³ W. Syrokomla, *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, t. 1, Wilno 1858, s. 27–29.

⁴ *Ibidem*, t. 2, s. 19–34.

⁵ *Ibidem*, s. 19–20.

⁶ *Ibidem*, s. 22–23.

A ponieważ podczas tułaczki utracili ważne dokumenty, a także księgi religijne, więc z trudem odzyskiwali zagrabioną im własność, wiara zaś podupadła⁷.

Niewątpliwą ciekawostką są dwa dokumenty, które Syrokomla opublikował niemal w całości i to, jak twierdził, „z oryginału”. Pierwszy to testament Romana Dawidowicza spisany pod Jazłowcem 24 października 1684 r., czyli dwa miesiące po bitwie z Turkami, w której brały udział i chorągwie tatarskie. Autor podkreślił podobieństwo formy testamentu muzułmanina do analogicznych dokumentów chrześcijańskich, a także zwrócił uwagę na szczupłość majątku testatora, co – jego zdaniem – było charakterystyczne dla Tatarów z Niemieży i niekiedy powodowało emigrację do Porty Osmańskiej⁸.

Drugi dokument pochodzi z lat 70. XVIII w. Jest to pisemne cofnięcie obelgi słownej rzuconej w stanie nietrzeźwym. W 1775 r. chorąży tatarski Samuel Tokosz wystawił „skrypt testymonjalny” chorążemu tatarskiemu Aleksandrowi Józefowiczowi, w którym uznał, że uwłaczył honorowi tego ostatniego, niesłusznie zarzucając mu zajmowanie się garbarstwem⁹.

W sumie Syrokomla stworzył obraz wspólnoty niezamożnej, korzystającej z przywilejów nadanych w zamian za pełnienie służby wojskowej i utożsamiającej się ze szlachtą. Zwłaszcza że – przynajmniej w XVII w. – Tatarzy mieszkający w Niemieży tytułowali się kniaziami, a Tatarki – kniahiniami. O trudnym położeniu wspólnoty w połowie XIX w. świadczy, według Syrokomli, nędzny stan dworzków tatarskich, ubóstwo rodzin oraz przekształcenie tradycji religijnych.

Uwagi pisarza o Tatarach nabierają nowej wartości w świetle dotąd nieznanych historykom materiałów znajdujących się w Litewskim Archiwum Literatury i Sztuki (Lietuvos literatūros ir meno archyvas), w zespole rodziny Kondratowiczów¹⁰. Jest to 38 dokumentów z okresu od połowy XVII do początku XVIII w. oraz jeden dokument z połowy XVI w. Dotyczą wyłącznie wspólnoty tatarskiej z okolicy Niemieży. Są to m.in. akta nadania dóbr i dzierżawy, testamenty, sprawy sądowe oraz różne poświadczenia wydane Tatarom służącym w wojsku. Porównanie tych materiałów z tekstem *Wycieczek po Litwie* pozwala na postawienie wniosku, że są to wspomniane przez Syrokomlę „autentyczne papiery” miejscowych Tatarów. Z powodu ubóstwa informacji nie sposób jednak ustalić, w jaki sposób znalazły się one w posiadaniu Kondratowiczów. Syrokomla pisze, że zostały pożyczone. Wśród dokumentów znajduje się m.in. opublikowany przez Syrokomlę testament Romana Dawidowicza, ale nie ma wspomnianego „skryptu” Samuela Tokosza. Brakuje także dokumentu, z którego Syrokomla czerpał wiedzę o przygodach podlaskich Tatarów – miała to być złożona przez nich skarga

⁷ *Ibidem*, s. 24–25.

⁸ *Ibidem*, s. 26–28.

⁹ *Ibidem*, s. 29–31.

¹⁰ Pragnę podziękować dr Redzie Griškaitę za informację o tych materiałach.

w sądzie brańskim. Można więc przypuszczać, że kolekcja tatarska w zbiorach Kondratowiczów albo nie zachowała się w całości, albo też w posiadaniu Syrokomli znalazła się tylko jej część. Pewne jest przecież, że wykorzystał on tylko te materiały, które obecnie znajdują się w zbiorach rodziny Kondratowiczów. Skupił uwagę na społecznym położeniu Tatarów, ich uchodźstwie, udziale w wyprawach wojennych, pomijał natomiast kwestie życia codziennego, w którym czynną rolę odgrywały kobiety.

Najstarszy dokument w kolekcji nosi datę 9 lipca 1556 r. Jest to akt zastawu gruntu dokonany przez Ilię Kildyszewicza i jego żonę Agafę Jusufowi Szedikowiczowi i jego bratu Kożenberdiejowi za 10 kop groszy litewskich¹¹. Pozostałe dokumenty ziemskie pochodzą z drugiej połowy XVII i początku XVIII w.

Wypis z ksiąg sądu surogatorskiego województwa wileńskiego z 2 listopada 1669 r. mówi o nadaniu ziemi przez Władysława IV w 1636 r. Chodziło o ziemię, którą po śmierci Fursa Skienia dzierżyli Tatarzy niemiezańscy niepełniący służby wojskowej. Król uznał, że zgodnie z prawem ziemię tę mają stracić i oddał ją „starszemu nad pocztą” Bohdanowi Muskiewiczowi¹². Odziedziczoną przez jego synów Aleksandra i Romana Bohdanowiczów darowiznę później sprzedano. Aleksander służył w wojsku koronnym. Jako sprzedawcy wskazani są Roman i jego żona Chawa Ardaszowna, którzy w 1666 r. odstąpili połowę gruntu sąsiadom, braciom Chasieniowi, Dawidowi, Reżypowi i Ibrahimowi Nasupowiczom, za 100 kop groszy litewskich, zastrzegając: „z którego to gruntu połowy oni kniaziowie Nasupowiczowie i sukcesorowie onych według przywileju Króla JM z pomienionym Alexandrem Bohanowiczem na usługę JKM i Rzeczypospolitej według dawnego zwyczaju i listów popisowych konia po kozacku stawić pod chorągwią mają”¹³. Druga transakcja odbyła się 22 maja 1677 r. Jako sprzedawcy 3 włók gruntu dziedzicznego, czyli połowy należącej do Aleksandra Bohdanowicza, występowało sześć osób: Roman Bohdanowicz z małżonką Chawą, nieobecny w kraju Aleksander Bohdanowicz, synowie Romana: Dawid i Chasień oraz córka Marusia. Nabywcami byli wspomniani czterej bracia Nasupowiczowie, którzy, jak i poprzednio, zapłacili za ziemię 100 kop groszy litewskich¹⁴. Bracia Nasupowiczowie, razem z Januszem Aleksandrowiczem, zapewne synem Aleksandra Bogdanowicza, już w 1670 r. ze stosownym rynsztunkiem stawili się pod Narew

¹¹ Litewskie Archiwum Literatury i Sztuki (Lietuvos literatūros ir meno archyvas, dalej: LALSz), f. 96, op. 1, rkps 352, Zapis przez Eliasza (Ilię) Kildyszewicza i jego żonę Agafę Jusufowi Szedikowiczowi i jego bratu Kożenberdiejowi, 1556, k. 1.

¹² LALSz, f. 96, op. 1, rkps 353, Nadanie przez króla Władysława IV gruntu we wsi Niemieży pod Wilnem zarządzającemu pocztą królewską Tatarowi Bogdanowi Muskiewiczowi, 1636, k. 1.

¹³ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 359, Akty sprzedaży gruntów we wsi Niemieży przez Tatarów Romana i Aleksandra Bohdanowiczów i ich krewnych kniaziom Chasieniowi, Dawidowi, Reżypowi i Ibrahimowi Nasupowiczom, 1666, 1670, k. 1–1v.

¹⁴ *Ibidem*, k. 4–5.

na pospolite ruszenie. O tym świadczy wykaz popisowy wystawiony przez chorążego województwa wileńskiego Jana Zygmunta Tyzenhauza¹⁵.

Kupno-sprzedaż ziemi w Niemieży nie było rzadkością, przy czym tatarszczyzna – grunt obciążony obowiązkiem tatarskiej służby wojskowej – zwykle przechodziła w ręce Tatarów. Z początków XVIII w. zachowały się dwa tego rodzaju dokumenty. W 1710 r. kobiety, Fatma Mieczkowiczówna Musyna Safjanowiczowa i Fatma Husiejnowna Abramowiczówna, za 70 zł polskich sprzedały prawo do sianożęci Zieli Mucharemownie Mychałowsczance Danielowej Mustafowiczowej, a w 1730 r. jej córka Michałowska sprzedała całą łąkę¹⁶. Zapewne ta sama Michałowska jest wymieniona w akcie sprzedaży ziemi datowanym 9 marca 1712 r. Doszło wówczas do transakcji pomiędzy panami (trzeba bowiem zwrócić uwagę, że w XVIII w. zaprzestano – przynajmniej w tym zbiorze – używania tytułu kniaź) Karczewskimi i Michałowskimi. Z powodu „pilnej potrzeby” gotówki Jan Karczewski, jego brat Roman i żona Ewa Sobolewszczanka Karczewska sprzedali ogród zwany Istymowszczyzna Janu i Marianie Mustaficzownie Michałowskim za 250 zł polskich¹⁷. W 1715 r. Janowi Michałowskiemu przyznano prawo do majątku po zbiegach do tureckiego Chocimia, jego bracie Mustafie Michałowskim i siostrze, kniahini Sulimanowej Abramowiczowej. Ziemia i budynki należące do uciekinierów początkowo miały być zabrane na rzecz skarbu, ale Jan przekonał komisarzy królewskich, że dzierżył ziemię wspólnie z bratem, siostra zaś była już wyposażona, majątek więc do niej nie należał¹⁸. Warto tu podkreślić, że Syrokomla – właśnie opierając się na tym dekrete komisarskim – zwrócił uwagę na zjawisko emigracji Tatarów do Turcji na początku XVIII w.¹⁹

Tatarzy niekiedy dzierżawili ziemię, nawet od duchownych katolickich. Przykładowo: franciszkanin Marcein Krasowski w 1688 r. wydzierżawił Tatarce Ajszy Murlińskiej łąkę we wsi Jarmoliszkach²⁰. Z 1725 r. pochodzi prawie wyblakły list wojewody wileńskiego Ludwika Konstantego Pocięja do podstarościego Dominika

¹⁵ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 373, Dokumenty poświadczające prawo władania ziemią w Niemieży Redżyba, Ibrahima, Huseina i Asana Nasupowiczów: 1) pokwitowanie ich udziału w pospolitym ruszeniu z podpisem i pieczęcią chorążego województwa wileńskiego Jana Zygmunta Tyzenhauza, 1670 [dok. uszkodzony]; 2) Pokwitowanie opłaty podymnego, 1674; 3) Protest Redżyba i Ibrahima przeciwko wprowadzeniu Rokickiego we władanie ich gruntami, b.d., k. 1.

¹⁶ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 382, Pokwitowanie odbioru sumy pieniężnej za łąkę w Niemieży, 1710, k. 1–2.

¹⁷ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 383, Akt sprzedaży ogrodu w Niemieży, 1712, k. 1–1v.

¹⁸ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 384, Dekret komisarzy królewskich nakazujący przekazanie kniazowi Janowi Michałowskiemu gruntów z budynkami w m. Niemieży po kniazu Mustafie Michałowskim i kniahini Sulimanowej Abramowiczowej po wyjeździe tych ostatnich do Chocimia w Turcji, 1715, k. 1–1v.

¹⁹ W. Syrokomla, *op. cit.*, t. 2, s. 28–29.

²⁰ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 388, Wypis z ksiąg ziemskich województwa wileńskiego spraw wieczystych, 12 III 1781, k. 2.

Sawaniewskiego, aby zezwolił Tatarom na korzystanie z tej łąki²¹. Może to świadczyć o zgodnym współżyciu Tatarów niemiezańskich z chrześcijanami. W dokumentach tych brakuje natomiast wzmianek o procesach o grunty graniczące z dobrami duchowymi franciszkanów, dominikanów i karmelitów wileńskich, o czym wspomina Syrokomla²².

Kontrakty arendowe zawierano też między Tatarami, jak w wypadku Samuela Szczerby i Fatmy Dawidowiczowny Samueliny Szczerbiny, którzy w 1719 r. za 105 zł polskich na trzy lata wydzierżawili Janowi Jabłońskiemu folwark Niemież, „z budynkami wszelkimi, to jest z izbą białą z sieniami i piekarnią, z pokryciem dobrym, gumnom i swirnem, stajnią dobrze opatrzonemi i pokrytemi, z piwnicą tylko reparacji potrzebującą, i wszystkimi do onego przynależnościami, z ogrodami, gruntami, sianozęciami i lasami z dawna do tego imiennicza należąciami, z przykupami i zasługami w dokumentach i przywilejach wyrażonemi”²³.

Tatarzy zyskiwali (lub tracili) dobra, przekazując je pod zastaw pożyczek. Asan Nurdawlewicz i Chanta Jandawleciowna Asanowa Nurdowletowiczowa w 1648 r. pożyczyci u Romana Muchniewicza 2 kopy i 24 groszy litewskich pod zastaw sianozęci na trzy lata. Przy tym zobowiązali się, że w wypadku niespłacenia pożyczki w terminie sianozęć zostanie we władaniu Muchniewicza aż do czasu zwrotienia długu. Termin upływał w dniu „Św. Jana Chrzyciela według nowego kalendarza”²⁴. W 1651 r. zaś, po spłaceniu długu przez Muchłę Alejewicza i jego syna Romana Muchniewicza, wrócił do nich grunt zastawiony Milkamanowiczom²⁵. Zachował się także list zastawny z 1674 r., którym Alej Huseyniewicz i Hasia Husieyniowna Achmatowna Husieyniewiczowa za 6 kop groszy litewskich na trzy lata zastawili „niwę gołego gruntu” Dawidowi Szablowskiemu²⁶.

Tatarzy zaciągali również długi i to w różny sposób. Na przykład w 1666 r., zapewne w Warszawie, Mustafa Jasiński pożyczył u „szlachetnego” Henryka Diringa 500 florenów²⁷. Sądzić należy, że jakaś poważna sprawa zmusiła cztery

²¹ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 387, List hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego Ludwika Pocięja do ekonoma wileńskiego Dominika Sawaniewskiego nakazujący mu zezwolić Tatarom z Niemieży na koszenie i zbiór zboża i siana, 1725, k. 1–1v.

²² W. Syrokomla, *op. cit.*, t. 2, s. 24.

²³ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 385, Umowa między Samuelem i Fatmą Dawidowiczowną Szczerbami i Tatarem Janem Jabłońskim dzierżawy temu ostatniemu folwarku Niemież, 1719, k. 1–1v.

²⁴ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 356, Zapis zastawu sianozęci w Niemieżu przez Asana i Chantę Nurdowletowiczów kniaziowi Romanowi Muchniewiczowi, 1648–1651, k. 1–1v.

²⁵ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 357, Zaświadczenie Chasienia i Mucharema Milkomanowiczów wydane kniaziowi Romanowi Muchniewiczowi o uwolnieniu jego gruntu w Niemieży z zastawu wobec tego, że ojciec jego Muchła Alejewicz uregulował w całości należność ich Milkamanowi Jusufowiczowi, 1651, k. 2 [dok. uszkodzony].

²⁶ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 374, Zapis zastawu gruntu w Niemieży przez Aleja Huseyniewicza i Hasię Husieyniowną Achmatowną Husieyniewiczową kniaziowi Dawidowi Szablowskiemu, 1674, k. 1.

²⁷ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 365, Skrypt dłużny na sumę pieniężną wydany przez Mustafę Jasińskiego z Niemieży Henrykowi Diringowi, 1666, k. 1.

małżeństwa tatarskie do zaciągnięcia pożyczki ze skarbu litewskiego: 27 kwietnia 1668 r. Chasień Mustaficz i Ziela Rizwanowna, Juzef Musiakowicz i Marianna Sielichowna, Chasień Nasupowicz i Chawa Adziekiczowna, Abraham Jasiński i Fatma Ibrahimowiczowna z Niemieży pod zastaw dóbr nieruchomości oraz ruchomych wzięły ze skarbu 450 zł, obiecując zwrot na św. Marcina tego samego roku. Gdyby obietnicy nie dotrzymali i tego dnia nie stawili się w kamienicy skarbnego litewskiego Jarosza Szaszewicza w Wilnie na ul. Szklanej z pieniędzmi, mieli zapłacić cztery razy więcej, czyli 1800 zł, nie licząc odszkodowania i zwrotu różnych nakładów²⁸.

Pokażny plik zachowanych dokumentów dotyczy jednej rodziny, a przede wszystkim jej linii żeńskiej. W nich odbiła się historia kobiety, która borykała się z losem, broniąc interesów rodziny. Robiła to zawzięcie, ale w rezultacie ucierpiało wiele osób. Osobą najczęściej wymienianą w kolekcji tatarskiej jest kniahini Ajsza Ibrahimowna (*vel* Abrahamowna) Bohdanowa Murlińska, w okresie oświetlonym źródłowo wdowa i matka dwóch dorosłych córek. Zgodnie z testamentem jej matki, „Tatarki i ziemianki Jego Królewskiej Mości ze wsi Niemieży” Marianny Dislamowny Abrahamowej Toguzakowiczowej, sporządzonym 18 marca 1657 r., a wpisanym do ksiąg brańskiego sądu grodzkiego w kolejnym roku, Ajsza wspólnie z siostrą Fatmą miała odziedziczyć ogród, który matka wniosła w posagu lub pieniądze, gdyby ogród sprzedano. Ajsza miała jednak dostać tylko tyle, ile wyda na pogrzeb matki, resztę miała otrzymać Fatma, jako „panna niewypożazona”. Data i miejsce spisania testamentu (Brzozów Nowy w starostwie bielskim), a także wzmianka, że Marianna została wygnana przez „wiarołomnego nieprzyjaciela moskiewskiego” wskazują, że jak i inni Tatarzy uciekła w czasie wojny na Podlasie²⁹. Tułaczkę Marianny dzieliły córki, które wróciły do Niemieży dopiero we wrześniu 1663 r. Spadku po zmarłej matce przejąć jednak nie mogły, gdyż ogród zagarnął sąsiad, książę Jusuf Musikiewicz, który bronił swego postępowania, twierdząc, że dziedziczki nie posiadają dowodów własności, choć wiedział, że straciły je „pod Zambrowem czasu gonienia od Szwedów”. Trudno odtworzyć przebieg sporu – zachował się bowiem tylko fragment skargi Ajszy Murlińskiej do sądu grodzkiego wileńskiego oraz list woźnego potwierdzający, że w obecności świadków „wetknął we wrota” domu Musikiewicza pozew w sprawie Murlińskiej³⁰. O tym, że Murlińskiej udało się jednak udowodnić swe prawo do

²⁸ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 368, Zobowiązanie w sprawie wypłacenia długu państwowego z zabezpieczeniem na majątnościach w Niemieży wydane przez Chasienia Mustaficza, Chasienia Nasupowicza, Abrahama Jasińskiego i ich żony skarbnikowi Wielkiego Księstwa Litewskiego Jaroszowi Szaszewiczowi, 1668, k. 1–1v.

²⁹ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 358, Testament Marianny Toguzakowiczowej, córki Abrahama Dyslama, aktykowany w brańskim sądzie grodzkim w 1658 r., k. 1–2.

³⁰ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 361, Skarga Ajszy Abrahamowny Toguzakowiczówny Bohdanowej Murlińskiej i jej siostry Fatmy Abrahamowny o niedopuszczenie ich do objęcia we władanie ogrodu w Niemieży, k. 1; LALSz, f. 96, op. 1, rkps 363, Zaświadczenie woźnego o wręczeniu Jusufowi Musikiewiczowi pozwu przez sąd grodzki wileński, 1664, k. 1.

własności, świadczy zapis na rzecz jej córek. Wydając za mąż starszą Merymę (Marianę), we wrześniu 1667 r., odpisała jej połowę gruntu pozostałego po Bohdanie Murlińskim ze wszystkim, co do tego gruntu należało, czyli pole orne, zasiane i niezasiane, sianozęć, las, budynek gospodarczy, zboże, bydło, narzędzia rolne i inne ruchomości. Drugą połowę przeznaczyła dla młodszej córki Fatmy, pozostającej przy matce do czasu zamążpójścia. Ziemię odziedziczoną po matce zostawiła dla siebie jako dożywocie pod warunkiem, że po jej śmierci obie córki podzielą między sobą spadek w równych częściach³¹.

Zapis wywołał nową waśń, ale tym razem w rodzinie, gdyż kolejną sprawę wytoczyła Ajsza Murlińska zięciowi i jego krewnym. Zięć – Bielał Dawidowicz – odmówił zabezpieczenia wiana Merymy na własnych gruntach, a jednocześnie zażądał odpisania mu gruntów i domu teściowej. Zrobił to z namowy braci i krewnych. Gdy Ajsza nie zgodziła się na to, została pobita. W maju 1668 r. w sądzie grodzkim wileńskim oskarżyła więc kniaziów: Ismaïła Dawidowicza i Ismaïła Józefowicza o to, że napadli na nią nieopodal wsi Niemieży, gdy na najętych podwodach wracała z zakupów w Wilnie, okrutnie pobili i zelżyli: „kniaź Ismaïł Jozefowicz w głowę z tyłu dwa razy szablą płazem uderzył y samą szablą płazem w rękę lewą ranę szkodliwą zadał. Perel sznurów trzy z koralami kosztujących złotych trzydzieści na szyi wyrwali w niwecz obrócili i gdyby nie ludzie dobrzy ze wsi Niemieży i co w polach robili postrzegłszy takowy hałas i morderstwo przybiegłszy odratowali, pewnie by na tymże miejscu na śmierć zamordowali. Od którego tak okrutnego zbicia Pan Bóg to wie, jeżeli żywa zostanie. Tedy nie dosyc jeszcze i na tym mając, gdy już ludzie dobrzy doratowali, słowy obrzydliwemi dobrej sławie i honorowi pocziwemu bardzo dotkliwemi, a mianowicie kniaź Dawidowicz niepocziwego łoża taką owaką nazywając krył”³².

Drugą skargę zaniósł Ajsza w październiku 1668 r. Obwiniła Bielała Dawidowicza o niezrobienie zapisu zabezpieczającego wiano jej córce (listu wiedeńskiego), o spalenie jej domu, porzucenie żony, zabranie konia i kosztownego ubrania. Jako strona pozwana występowali również zięciowi bracia, Ismaïł i Roman Dawidowiczowie, którzy mieli pobudzać go do złych uczynków oraz razem z sąsiadami, w tym duchownym tatarskim, przeszkadzać w używaniu jej własnego gruntu i sianozęci³³.

Z tegoż dokumentu można się dowiedzieć, jak ubierały się Tatarki litewskie w XVII w. W skardze wymieniono bowiem rzeczy Ajszy i Merymy zabrane

³¹ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 367, Zapis gruntów i nieruchomości w Niemieży przez Aiszę Ibrahimonę Bohdanową Murlińską córkom Marusi, żonie kniazia Bielała Dawidowicza i Fatmie z zastrzeżeniem sobie dożywocia na ich części, 1667, k. 1–2.

³² LALSz, f. 96, op. 1, rkps 369, Sprawa z powództwa Ajszy Ibrahimonny Bohdanowej Murlińskiej przeciwko sąsiadom Tatarom z Niemieży Izmaelowi Józefowiczowi i Izmaelowi Dawidowiczowi o pobicie jej i zranienie, 1668, k. 1v.

³³ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 370, Sprawa z powództwa Ajszy Ibrahimonny Bohdanowej Murlińskiej w imieniu własnym i córki Merimy przeciwko zięciowi Bielałowi i jego braciom Izmaelowi i Romanowi Dawidowiczom, 1668, 1670 i b.d., k. 1–2.

z domu przez Bielają: „kamizelka adamaszkowa karmazynowa ze srebrem kosztująca złotych sześćdziesiąt, sukienka saiowa zielona z potrzebami jedwabnemi złotych czterdzieści, sznurówka atłasowa lazuruwa ze srebrem, złotych dwadzieścia, czapka talalowa (?) z gronostajem złotemi koronkami złotych piętnaście, trzy sznury pereł, złotych czterdzieści [...]. Przy tym chust białych niemało potajemnie w nocy zabrawszy [...] nie wiedzieć dokąd zjechał”³⁴.

Sprawa wniesiona przez Ajszę doszła aż do Trybunału Litewskiego, na co wskazuje protestacja Romana Dawidowicza i pozwanego razem z nim Dawida Muchy, podana 19 lipca 1670 r. Z tego, co pisali, można wnioskować, że dekret otrzymali zaocznie, a za jego niewykonanie wyznaczono im karę egzekwowaną na nieruchomości. Niestawiennictwo swoje tłumaczyli jednak służbą w chorągwi Baranowskiego stojącej pod Simnem. Twierdzili, że wysłali do Trybunału posłańca, ten jednak nie dojechał z powodu choroby. Skargę Murlińskiej uważali za niesłuszną, prosili o skasowanie dekretu, a zatem nieegzekwowanie kary³⁵.

Ostatecznie Ajsza Murlińska pogodziła się z zięciem. 12 lutego 1669 r. został sporządzony żądany zapis na rzecz małżonki. Wniesiony przez teściową posąg w kwocie 500 zł polskich zabezpieczył na swoich dobrach: ornym polu, sianozęci i ogrodzie, które posiadał z równego działu pomiędzy nim oraz braćmi Dawidem, Muchą i Romanem Dawidowiczami, także na domu, który miał wybudować razem z małżonką³⁶. Dzięki pośrednictwu „przyjaciół naszych” Murlińska na piśmie zrzekła się wszelkich pretensji do Bielają: „prawne wszystkie procesy na niego zięcia mego zanesione tym listem moim wiecznie kasują i pomierzam i onych wznosić na tą rzecz nie mam i nie będę”³⁷.

Sprawy własnościowe wywołały także wieloletnie spory Ajszy Murlińskiej z sąsiadami. Wojowała o szczupłe grunta („na sześć boczek żyta”) pozostałe po mężu Bohdanie i jego bracie Romanie Muchniewiczach Murlińskich. Część Romana wyglądała na sporną choćby dlatego, że Murlińska nie miała dostępu do jego testamentu spisane go podczas podlaskiej tułaczki. Do spadku, na niejasnej podstawie, pretendowały Chawa Mustafowiczowna Romanowa Szabanowa, jej brat Ismał Mustaficz, u którego znajdował się testament Romana Murlińskiego, a także córka Chusnia Romanowna i jej mąż Mustafa Karczewski. Murlińska zwróciła się więc do sądu, co rozgniewało sąsiadów. Zemścili się na parobku Murlińskiej Danile, pobili chłopą kijami podczas prac rolnych na spornym gruncie, co skutkowało kolejną sprawą, wytoczoną w 1668 r., tym razem w sądzie kapturowym³⁸.

³⁴ *Ibidem*, k. 1v.

³⁵ *Ibidem*, k. 3–3v.

³⁶ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 372, Zapis sumy pieniężnej przez Bielają Dawidowicza żonie kniahini Merymie Bohdanowej Murlińskiej, 1669, k. 1–2.

³⁷ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 370, k. 4.

³⁸ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 371, Sprawa z powództwa Ajszy Ibrahimówny Bohdanowej Murlińskiej przeciwko Tatarom niemieskim Chawie Romanowej Szabanowej, jej bratu Izmaeliowi Mustafo-

Niezgoda trwała przez wiele lat, sprawa zaś przybrała charakter dramatyczny.

Dokumenty z lat 1672 i 1673 wskazują, że Ajsza Murlinska i jej córka Fatima procesowały się z Ismailem Mustaficzem i jego stronnikami, „kniaziami Achmiciem Eljaszewiczem Kozłowskim, Chusieniem Mustaficzem mołłą niemieskim, Jozephem Musiakiewiczem³⁹ i Chusieniem Achmetowiczem”. Pozwanych oskarżono o pobicie kobiet, czyli przestępstwo przeciw zdrowiu. W maju 1672 r. Tatarzy zostali skazani przez Trybunał Litewski na 24 tygodnie więzy w zamku wileńskim. Poddania się wyrokowi jednak odmówili: „Owi Tatarowie czyniąc jawne i znaczne sprzeczywienie temu dekretoowi [...] Sądu Głównego Trybunalskiego nie chcieli zasiadać i nie zasiedli, żadnej wiadomości o tym niezasiadaniu swym [w] tej więzy wiadomości nie dali”⁴⁰. W rezultacie wyznaczono egzekucję z nieruchomości skazanych, w wysokości 1085 zł polskich, i orzeczono banicję procesową. Pod koniec lipca 1673 r. zgodnie z listem banicyjnym wydanym w kancelarii wielkiej litewskiej do Niemieży przybył dworzanin króla Władysław Stanisław Ilinicz w towarzystwie dwóch woźnych i pięciu świadków szlachty w celu dokonania egzekucji. Temu przeciwstawiły się żony i krewni oskarżonych. Pod nieobecność Achmicia Kozłowskiego egzekutorom sprzeciwiła się jego żona Zelka (Zeta) Safjanowa Achmiciowa Eljeszewiczowa Kozłowska oraz brat Dawid Eljaszewicz Kozłowski, twierdząc, że do sprawy żadne dobra we wsi nie należą. Pozostali także nie dopuścili do egzekucji: „Za zjechaniem do inszych Tatar domów tamże oni kniaziowie Chusień Mustaficz mołła niemieski y matka jego kniahini Tohasia Chayreżinowna Mustaficzowa mollina niemieska, Meryca Selich Jozefowa Musiakiewiczowa, Izmail Mustaficz, Chusień Ahmetowicz i żona jego Ajsza Michałowa na dobrach swoich wszyscy odprawy mnie dworzaninowi czynić upornie bronili i niepostąpili”⁴¹. Wobec sprzeciwu Tatarów i Tatarek przystąpiono więc do ostatecznego etapu postępowania egzekucyjnego przewidzianego przez prawo⁴². Na to wskazuje kwit woźnego Jana Anickiewicza, datowany 20 czerwca 1678 r., w którym zaświadczał on, że w obecności dwóch świadków szlachty wręczył pozew Ajszy Murlinśkiej i jej córki Fatmy do sądu zadwornego asesorskiego. Wśród pozwanych wymieniono tych samych sprawców, tym razem wspólnie z żonami. Pozew wręczono „szlachetnemu Achmie Eljaszewiczowi Kozłowskiemu i małżonce jego Zety Safjanownie Kozłowskiej, także szlachetnemu Juzephowi Mustafiewiczowi i małżonce jego, także succesorom imienami i nazwiskami im samym lepiej wiadomemi i znajomemi, tudzież

wiczowi i krewnym ich Karczewskim o zabór oddziedziczonego przez nią gruntu w Niemieży, 1668–1678, k. 2.

³⁹ Poprzednio wspomniany był Jusuf Musikiewicz.

⁴⁰ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 371, , k. 4–4v.

⁴¹ *Ibidem*, k. 6–7.

⁴² Zob. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: X–XVIII w., Kraków 1997, s. 454–455.

szlachetnemu Ismaeliowi Mustafiewiczowi, Husieniowi Achmatowiczowi i małżonce jego Ajszy Michałowej Achmatowiczowej”. Ponadto do pozwanych dołączono chorążego tatarskiego z powiatu trockiego Dawida Baranowskiego, ale jego rola w sprawie nie jest do końca jasna.

Wizyta woźnego i wręczenie pozwu były odpowiedzią na sprzeciwienie się Tatarów kolejnej próbie dokonania egzekucji na dobrach⁴³. Z wyroku Asesorii litewskiej datowanego 19 grudnia 1678 r. w Grodnie można zrekonstruować dalszy przebieg tej sprawy. Mianowicie Tatarzy nie stawili się przed sądem nawet po czterokrotnym wezwaniu ani nie wytłumaczyli swej nieobecności. W rezultacie niemal wszystkich pozwanych, łącznie z kobietami, oskarżono o obrazę majestatu królewskiego i skazano „na gardło”, czyli na karę śmierci. Wyjątkiem był Dawid Baranowski, skazany na banicję, nakazano także natychmiastową egzekucję wyroku⁴⁴. Tatarów jednak nie stracono. W dokumentach jest wzmianka z 1682 r. o „banitach Tatarach i Tatarkach”⁴⁵, co wskazuje, że wyrok złagodowano i karę śmierci zamieniono na banicję.

Spółeczność tatarska odpowiedzialnością za dramatyczny wynik sprawy obarczyła Murlińską. W kolekcji tatarskiej znajdują się dokumenty świadczące o ostracyzmie wspólnoty niemieżańskiej wobec Ajszy Murlińskiej i jej rodziny. Według jednego z dokumentów we wrześniu 1678 r., kiedy ogłoszono pierwszy wyrok, Ajsza i jej obie córki miały otrzymać jakiś list urzędowy w sprawie o grunty dziedziczne. List zatrzymali i poszarpali kniaziowie Murtaz Sielakiewicz i Adam Murtazowicz Murawscy. Ten ostatni, będąc w Wilnie „podczas wjazdu jaśnie wielmożnego wojewody wileńskiego”, groził Murlińskiej śmiercią⁴⁶. Drugi dokument to świadectwo woźnego o oglądaniu „ran bitych, sinych, spuchłych, krwią zaciekłych” zadanych Murlińskiej, jej córce Fatmie Bajramowej Jasińskiej i zięciowi Bielału Dawidowiczowi. Zostali oni bowiem zaproszeni na obchody święta Bajramu w 1682 r. w domu Mucharema Juzephowicza i pobici przez rodaków. W napaści wzięli udział Dawid Mucha, jego żona, syn i córka oraz siostra żony, także kniaziowie Chasień i Samuel Jabłoński. Jak twierdzili poszkodowani, chcieli oni ich „zabić, a zabiwszy do rzeki porzucić [...] a sami spieniężywszy kondycje swoje na Podole do braci swojej jechać i pod Turka się poddać przysięgli”⁴⁷.

Wspólnota nie wybaczała Murlińskiej, że rodaków „banitami uczyniła”. Uparcie ją prześladowano i „nielitościwie” bito. W 1684 r. na targu w Iwiu w powiecie

⁴³ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 371, k. 8–8v.

⁴⁴ *Ibidem*, k. 9–10v.

⁴⁵ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 377, Skarga Ajszy Bohdanowej Murlińskiej na Mariannę Olegewą Romanową Dawidowiczową i innych o dybanie na jej życie w czasie podróży do Ywji, 1684, k. 1v.

⁴⁶ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 371, k. 11.

⁴⁷ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 376, Zaświadczenie woźnego o oględzinach Ajszy Bohdanowej Murlińskiej, jej córki Fatmy z Murlińskich Jasińskiej i zięcia Bielała Dawidowicza obitych i zranionych przez Muchą i Chawę Dawidowiczów, ich syna Tomasza i córkę Fatmę Bechtyarównę, 1682, k. 1–2.

oszmiańskim została pobita przez Menasę Gegewnę Telmokownę Romanową Dawidowiczową. W miasteczku Sobotniki zaś napadła na nią grupa kobiet ze wsi Niemieży i Sorok Tatar, wśród których byli członkowie rodzin i krewni wygnańców⁴⁸.

W zbiorach Kondratowiczów znajdują się także dokumenty dotyczące Fatmy, siostry Ajszy Murlińskiej, wspomnianej w testamencie Marianny Tohuzakowiczowej. Fatma wyszła za mąż za Tatarzyną z Niemieży Abrama Nasupowicza, wnosząc w posagu gotówkę w kwocie 500 zł, na które mąż wydał oblig. Małżonkowie zaciągnęli dług wynoszący 1000 zł polskich, a kredytodawcami byli Ajsza Murlińska, Mariana i Bielał Dawidowiczowie. Abram długu nie spłacił i „niewiadomo gdzie zginął”. Przynajmniej tak zapisano w testamencie Fatmy Abramowej Nasupowiczowej, sporządzonym podobno na żądanie siostry, która ją przygarnęła jako „bezpotomną sierotę”. Według testamentu dobra ojczyste i wspomniany oblig na 500 zł mieli odziedziczyć wnukowie Ajszy Murlińskiej: Dawid, Mustafa i Roman Dawidowiczowie oraz Chasięń Jasiński⁴⁹. Testament nie ma daty, można jednak przypuszczać, że został spisany nie wcześniej niż w 1688 lub 1687 r., kiedy Abram opuścił dom i żonę, a nie później niż w 1694 r., kiedy nastąpił podział ziemi w rodzinie Nasupowiczów.

2 czerwca 1694 r. Recz(ż)yp Nasupowicz w obecności licznie zebranych Tatarów – ziemian wsi Niemieży – dokonał podziału dwóch włók ziemi między syna Mustafę i synową Fatmę Abramową Nasupowiczową, występującą w imieniu własnym i nieobecnego męża, o którym od co najmniej sześciu lat nie było wiadomości. Uznano, że jedna włoka ma zostać własnością Fatmy „względem wniesienia sumy posagowej [...] na tym gruncie zapisanej”⁵⁰. Drugi zapis, w tym wypadku sprzedaży, uregulował rodzinne stosunki własnościowe. 10 sierpnia 1721 r. została zawarta umowa między spadkobiercami Ajszy Murlińskiej oraz Abrama (który w końcu wrócił do domu) i Fatmy Nasupowiczów. Pamiętające o długu rodziców córki Abrama i Fatmy: Marianna Dziewiatkowska i Anna Leszczyńska ustąpiły spadkobiercom Ajszy Murlińskiej zastawione ongiś przez rodziców dwie włoki ziemi za pożyczone 1000 zł. Właścicielami tych włók zostali Samuel i Fatima Dawidowiczówna Szczerbowie, którzy dopłacili kobietom 100 zł⁵¹.

W trzech dokumentach można znaleźć informacje dotyczące dnia powszedniego, ukazujące szczegóły różnego rodzaju oszustw, a przy tym łatwowierność ludzką. Wspomniana Ajsza Murlińska wyprawiła pod koniec lat 70. XVII w.

⁴⁸ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 377, k. 1–2.

⁴⁹ *Ibidem*, Testamenty Tatarów z Niemieży: 1) Romana Dawidowicza, 1684; 2) Fatmy Abrahamowny Abramowej Nasupowiczowej, b.d., k. 3v.

⁵⁰ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 379, Akt dzielczy w Niemieży między Reczypem (Rozybem, Rezybem) Nasupowiczem, jego synem Mustafą i synową Fatmą Nasupowiczową działającą w imieniu własnym i nieobecnego męża Abrama Nasupowicza, 1694, k. 1–2.

⁵¹ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 386, Akt sprzedaży gruntu w Niemieży przez Stanisława Dziewiatkowskiego i Jana Leszczyńskiego zastawnym dzierżawcom Samuelowi i Fatmie z Dawidowiczów Szczerbom, 1721, k. 1–2.

zięcia Bielafa Dawidowicza razem z czeladnikiem na Żmudź lub do powiatu wilkomierskiego, powierzając mu konie, wozy i 50 zł na kupno zboża. Ci w drodze spotkali miejscowego Niemca Abrama Daewola i jego pasierba Stefana Stefanowicza, którzy namówili go, by razem pojechać do Rygi, a czeladnika zabić. Bielaf jednak czeladnika już za Wilkomierzem odesłał z powrotem. On sam został upity, pieniądze mu zabrano, a w Rydze konie – nie wiadomo dlaczego za jego zgodą – sprzedano. Gdy wiadomość o zdarzeniu dotarła do Niemieży Dawid, Mucha i Roman Dawidowiczowie puścili się w ślad za nierozważnym bratem, znaleźli go w towarzystwie Stefana Stefanowicza i obu „oddali, jako zdrajców, do więzienia”⁵².

Z kolei w kwietniu 1662 r. Chasień Nasupowicz, towarzysz chorągwi tatarskiej, która nękała oddziały moskiewskie, spadł z konia, podobno zaczął utykać, za pozwoleniem rotmistrza udał się więc do Wilna, by poszukać lekarza. Trafił na strycharza, czyli rzemieślnika wytwarzającego dachówki, który zapewnił, że go uleczy, czego – oczywiście – nie zrobił, a w dodatku zabrał mu konie, wóz i pieniądze⁵³.

Natomiast 12 grudnia 1679 r. Tatarzyn Jasiński z Niemieży został oskarżony przez karczmarza olickiego Nachima Chajmowicza o to, że wraz z kupcem wileńskim Joachimem Trojanowiczem zrabowali mu pieniądze. Łatwo wierny karczmarz potraktował kupca jak przyjaciela, zaprowadził go do komory, w której stała skrzynia z pieniędzmi. Wyjąwszy worek, w którym było 120 zł, zaproponował mu pożyczkę z tego połowy. Musiał jednak obsłużyć gości, zatem wychodząc z komory, zostawił worek na skrzyni, aby kupiec sam wziął uzgodnioną sumę. Jednak kupiec i jego furman Jasiński zabrali wszystko i uciekli. Wydarzyło się to w piątek wieczorem, zatem gdy karczmarz zobaczył, że pieniędzy nie ma, był już szabas. Nie mogąc samemu wyruszyć w pogoń, zwrócił się do podstarościego, prosząc, aby wysłał za uciekającymi swego sługę i woźnego ze świadkami szlachtą. Wysłani dogonili uciekinierów pod Waką, ale kupiec zaprzeczył oskarżeniu. Karczmarz pieniędzy nie odzyskał, zwrócił się do sądu, niestety, przebieg procesu nie jest znany⁵⁴.

W kolekcji znajdują się także pojedyncze dokumenty uniemożliwiające systematyzację i niepozwalające na odtworzenie pełnego obrazu zdarzeń. Są więc

⁵² LALSz, f. 96, op. 1, rkps 381, Zapiska o Tatarach ze wsi Niemieży braciach Dawidzie, Musse (Mucha) i Romanie Dawidowiczach, o ich rozrachunkach z Niemcami ryskimi, o Tatarce Ajszy Murlińskiej, b.d., k. 1–1v.

⁵³ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 360, Skarga kniazia Husejna Nasupowicza, żołnierza Dawida Baranowskiego, na strycharza wileńskiego Piotra Łukomskiego o leczenie jego choroby, której nabawił się w czasie pościgu Rosjan, w sposób oszukańczy przy pomocy czarów i zamówień, wyłudzenie od niego koni i wozu do wozienia wieprza, wyłudzenie pieniędzy, kradzież i pogroźki na jego życie, 1662, k. 1–1v.

⁵⁴ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 375, Skargi karczmarza olickiego Nachima Chaimowicza na kupca wileńskiego Joachima Trojanowicza i jego woźnicę Tatara niemieskiego Jasińskiego o nieoddanie długu, 1679–1680, k. 1–5.

świadczenia pełnienia służby wojskowej przez Tatarów. I tak w 1667 r. wielki hetman litewski Michał Kazimierz Pac wydał świadectwo Dawidowi Jaszafowiczowi, że jest jego dwornym kozakiem⁵⁵. Dwa dokumenty z lat 70. XVIII w. należą do chorążego przedniej straży buławy Wielkiego Księstwa Litewskiego Aleksandra Juzefowicza. Pierwszy to świadectwo wydane przez starostę pozwołskiego Michała Tyzenhauza, że Tatarzy mieszkający we wsi Kiemiany, należącej do dóbr Salanty, zawsze pełnili służbę wojskową. Wskazuje to, że Juzefowicz pochodził z tej wsi. Drugi dokument poświadcza, że Aleksander Juzefowicz jest dobrze urodzony i od dawna pełnił służbę wojskową⁵⁶.

Podsumowując, trzeba zwrócić uwagę na znaczenie omawianej kolekcji dla historii Tatarów litewskich. Znajdujące się w niej dokumenty świadczą, że Tatarzy litewscy, podobnie jak szlachta, posiadali archiwa rodzinne⁵⁷. Wskazuje na to charakter dokumentów dotyczących w zasadzie członków małej wspólnoty z okolicy Niemieży. Przetrwwały być może dzięki staraniom osoby, która postanowiła, ale już w XIX w., zebrać dokumenty przechowywane w rodzinach tatarskich, zamierzając kolekcjonować bądź sprzedać pamiątki przeszłości. W każdym razie znalazły się one w posiadaniu Władysława Syrokomli. Kwestią otwartą pozostaje, dlaczego w swej pracy wykorzystał jedynie część posiadanych (lub – jak twierdził – pożyczonych) materiałów źródłowych. Uznał za wartościowe jedynie te odnoszące się do służby wojskowej Tatarów i dla ukazania ich świadomości – utożsamiania się ze szlachtą. Jednak prezentowane źródła, pomimo fragmentaryczności, zawierają cenne informacje o życiu codziennym Tatarów litewskich w XVII–XVIII w., relacjach wewnątrz wspólnoty, położeniu majątkowym i prawnym kobiet tatarskich. Warto podkreślić, że informacji takich nie sposób znaleźć w dotąd znanych źródłach.

Streszczenie

Władysław Syrokomla (1823–1862) w *Wycieczkach po Litwie w promieniach od Wilna* poświęcił kilkanaście stron Tatarom mieszkającym w okolicach miasta. Analiza niedawno odnalezionego kolekcji dokumentów tatarskich ze zbiorów Kondratowiczów, przechowywanej w Litewskim Archiwum Literatury i Sztuki, pokazała, że kreśląc obraz Tatarów z okolicy Niemieży, korzystał on z niektórych materiałów znajdujących się w tej kolekcji. Dwa dokumenty, w tym testament Romana Dawidowicza z 1684 r., opublikował w całości. Większość z 38 dokumentów z okresu od połowy XVII do początku XVIII w. oraz jeden z połowy XVI w. nie była dotychczas znana. Są to nadania dóbr, kontrakty

⁵⁵ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 366, Świadectwo o służbie wojskowej w charakterze nadwornego kozaka wydane przez hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Paca Dawidowi Jaszafowiczowi, 1667, k. 1.

⁵⁶ LALSz, f. 96, op. 1, rkps 389, Świadectwa wydane chorążemu królewskiemu przedniej straży Aleksandru Juzefowiczowi, 1767, 1768, k. 1–2.

⁵⁷ Zob. R. Ragauskienė, *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatūs archyvai*, Vilnius 2015, s. 78, 153, 197.

dzierżawne, akta zastawy dóbr, testamenty, sprawy sądowe, różne poświadczenia wydane Tatarom służącym w wojsku itp. Najciekawsze informacje zawiera okazały plik dokumentów dotyczących jednej rodziny, a przede wszystkim jej linii żeńskiej. Osobą najczęściej wymienianą jest kniahini Ajsza Ibrahimowna (vel Abrahamowna) Bohdanowa Murlinińska, która borykała się z losem, broniąc interesów rodziny. Kolekcja tatarska zawiera także cenne informacje o życiu codziennym Tatarów litewskich w XVII–XVIII w., relacjach wewnątrz wspólnoty, położeniu majątkowym i prawnym kobiet tatarskich.

Tatar Materials in the Collection of Władysław Syrokomla vel Ludwik Kondratowicz Summary

Władysław Syrokomla (1823–1862) devoted several pages of his *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna* (Travels in Lithuania around Wilno) to the Tatars inhabiting the neighbourhood of Wilno. An analysis of recently found set of Tatar documents from the collection of the Kondratowicz Family, preserved in the Lithuanian Archives of Literature and Art (Lietuvos literatūros ir meno archyvas), reveals that presenting the Tatars from Niemież (Nemėžis), Syrokomla drew on some of the documents from his collection. He published two documents in full, including Roman Dawidowicz's last will of 1684. A major part of thirty-eight documents from the period between the mid-seventeenth and the early eighteenth century, and one document from the mid-sixteenth century, has not hitherto been known. They include, among others, charters containing grants of land, land leases, and other land transactions, last wills, court cases, various certificates issued to Tatars serving in the army, etc. The most interesting information is revealed by a sizable stack of documents relating to one Tatar family, and in the first place, to its female line. The most often mentioned person is Knyaginyna Aisha Ibrahimovna (vel Abrahamovna) Bohdanova Murlinska, who struggled with life, defending the family's interests. The Tatar collection includes valuable information on the everyday life of Lithuanian Tatars in the seventeenth and eighteenth centuries, relations within the community, and financial and legal status of Tatar women.

Bibliografia

- Bairauskaitė T., *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, Vilnius 1996.
- Czyżewski P., *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony*, wyd. A. Konopacki, Białystok 2013.
- Kryczyński S., *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, wyd. 2, Gdańsk 2000 (wyd. 1, Warszawa 1938).
- Moniuszko A., *Changes in the Legal Culture of Lithuanian Tatars from the Sixteenth to the Eighteenth Century*, w: *Crossing Legal Cultures*, red. L. Beck Varela, P. Gutiérrez Vega, A. Spinosa, München 2009.
- Plaża S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: X–XVIII w., Kraków 1997.
- Ragauskienė R., *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatūs archyvai*, Vilnius 2015.
- Sobczak J., *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Poznań 1984.
- Syrokomla W., *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, t. 1–2, Wilno 1858.
- Tyszkiewicz J., *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.*, Warszawa 1989.

Tamara Bairašauskaitė – dr hab., profesor Uniwersytetu Wileńskiego, pracownik Zakładu Historii XIX wieku w Instytucie Historii Litwy. Prowadzi badania nad historią społeczną, przede wszystkim nad położeniem szlachty guberni zachodnich w XIX w., układem społecznym oraz historią Tatarów litewskich. E-mail: tamara.bairauskaite@istorija.lt